

Overleven in de grootstad Brussel

Economische integratie in achtergestelde buurten

Henk Meert en Christian Kesteloot

De Belgische en Vlaamse hoofdstad Brussel wordt algemeen beschouwd als tweetalig. Maar er is ook een belangrijk "derde segment"...

I. BRUSSEL ALS GEPOLARISEERDE STAD: DE RUIMTELIJKE VERTALING VAN DE CRISIS

Talrijke stadsociologen en geografen hebben zich de voorbije jaren in een uitgebreid debat gewikkeld over de sociaal-economische en ruimtelijke polarisatie van westerse steden. Nadat Friedman en Wolf reeds in 1982 het debat inleidden, wees Castells in "The Informational City" zowel op de ruimtelijke als de sociaal-economische gevolgen die het invoeren van nieuwe postfordistische productietechnologieën met zich mee brengt: enerzijds een bipolarisering van de arbeidsmarkt, anderzijds de daarmee verband houdende genese van een duale stad (Castells, 1989, 172-228). Uiteraard zijn het niet de technologische vernieuwingen op zich die als oorzaak van deze sociaal-ruimtelijke structurering moeten begrepen worden. Zij gelden als instrumenten (in feite productiemiddelen in handen van de werkgevers) die (geplaatst binnen de kapitalistische productielogica) aanleiding zouden geven tot de vermelde effecten. In "The Global City" (1991) gaat Sassen in haar analyse uit van de nieuwe vormen van stedelijke groei die tot uiting komen in de vorming van globale steden als Tokyo, New York en London. In dergelijke steden worden binnen sleutellocaties voor financiële en gespecialiseerde diensten in toenemende mate beslissingen op het niveau van de wereldeconomie genomen. Ze noemt als

gevolg van deze nieuwe stedelijkheid onder meer de polarisatie van de arbeidsmarkt en van de inkomensverdeling onder de bewoners van deze steden (1991, 13).

De thesis over de dualisering van de arbeidsmarkt is in het geval van Belgische steden nog niet echt uitgewerkt. Uiteraard zijn er verschillende aspecten eigen aan de Belgische en meer bepaald Brusselse situatie die laten vermoeden dat de arbeidsmarkt en de inkomensstructuur wel degelijk onderhevig zijn aan een dualiseringsproces. In verband met de Brusselse ruimte werd reeds eerder gesteld dat de hedendaagse sociaal-economische herstructureringen uitgaan van een ingewikkeld kluwen van economische, politieke en culturele veranderingen waarbij de belangenlogica's op verschillende schalen met elkaar verweven zijn. Deze macrosociale herstructureringen zijn terug te vinden in de sociaal-ruimtelijke polarisering van de stad, waarbij verschillende schalen en processen onderscheiden worden. In het Brussels grootstedelijk milieu is er daarom sprake van een driedelige sociaal-ruimtelijke polarisatie (Kesteloot 1994).

Een eerste contrast situeert zich op schaal van het Brusselse stadsgewest¹: de suburbanisatie van de jaren zestig en de daaropvolgende decennia zorgde voor een stedelijke uittocht van de relatief welstellende midden- en hogere inkomensklassen die zich doorgaans buiten het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gingen vestigen. Minder kapitaalcrachtige bevolkingsgroepen die niet konden deelnemen aan dit suburbanisatieproces bleven achter in de stad. Deze evolutie zet zich nog steeds door en creëert een bevol-

kingsdynamiek met negatieve gevolgen voor de Brusselse gemeenten. Zij verliezen systematisch bewoners en inkomens, wat hun financiële basis aantast en de interventiemogelijkheden van het Gewest en van de negentien gemeenten op lange termijn ondermijnt (zie tabel 1 en Van der Haegen 1987)².

Tabel 1:
Bevolking en gemiddeld belastbaar inkomen per persoon in verhouding tot het nationaal gemiddelde (1963-1995)

Bron: NIS

	1963		1975		1985		1995	
	bevolk.	ink.	bevolk.	ink.	bevolk.	ink.	bevolk.	ink.
Brussels								
Hfdst. Gwest	100	160	101	128	94	106	92	93
Arr. Halle-Vilvoorde	100	105	116	115	121	117	127	120
Arr. Nijvel	100	112	120	119	141	116	159	116
België	-	100	-	100	-	100	-	100

Bevolking in verhouding tot het aantal van 1963, inkomen in verhouding tot inkomen per persoon van het Rijk.

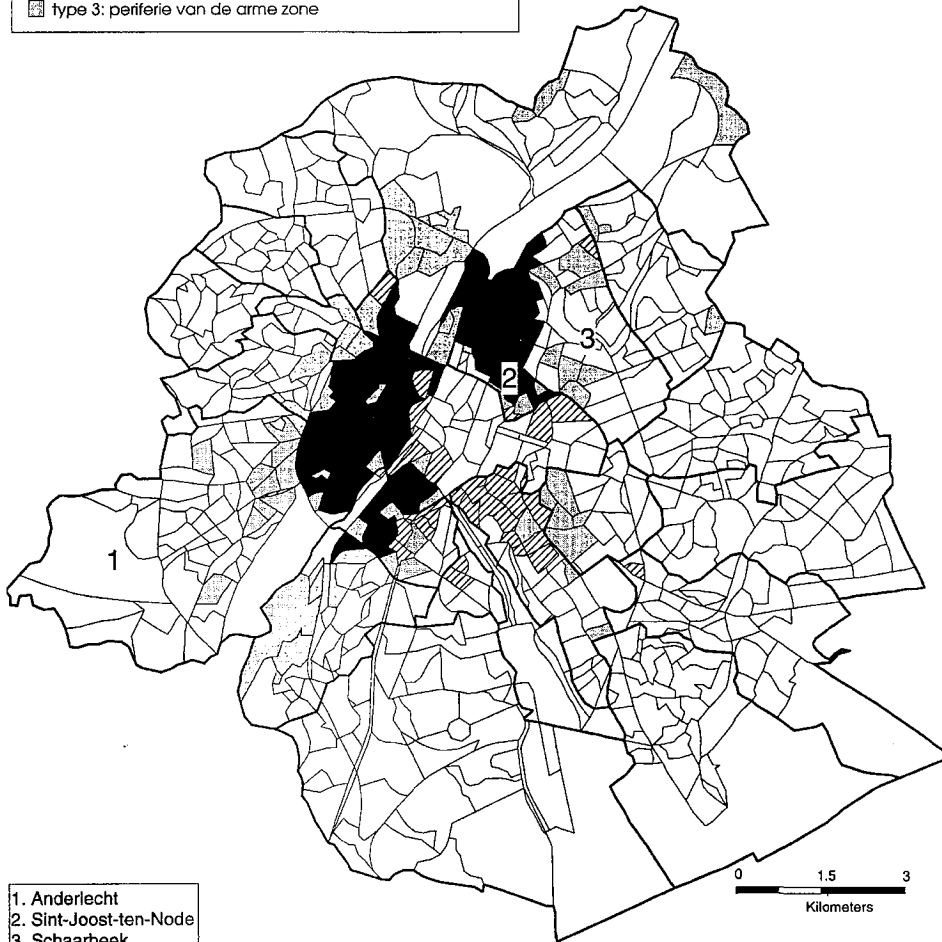
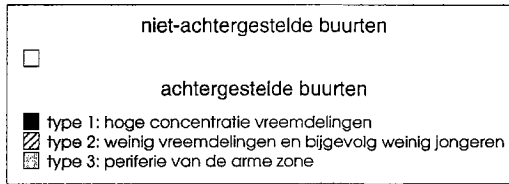
Ondanks de aankomst van talrijke nieuwe proletarische en weinig bemiddelde migranten in de binnensteden, houdt het globale suburbanisatieproces een terugloop in van de bevolking van verscheidene negentiende-eeuwse wijken. De lagere inkomensgroepen blijven er achter op de minst aantrekkelijke delen van de stedelijke woningmarkt: zowel weinig bemiddelde Belgen die de wijken reeds langer bewoonden, starters op de woningmarkt die de goedkope woningen aangrijpen om een wooncarrière uit te bouwen en migranten voor wie de lage huisvestingskosten eveneens belangrijk zijn. Deze laatste groep vervult bovendien een cruciale rol in het globale welvaartsproces. Ze hebben niet alleen ruimtelijk de plaats ingenomen van kapitaalkrachtige Belgen die de stad ontvluchtten, maar hebben ook als goedkope ongeschoolde arbeidskrachten de Belgen vervangen op de minst aantrekkelijke segmenten van de arbeidsmarkt, in eerste instantie in de bouwnijverheid, later ook in de transportnijverheid en in arbeidsintensieve diensten zoals horeca en reinigingsdiensten (Kesteloot 1995a). Zij werden ingezet om de stadsautowe-

gen, de parkeergebouwen, de kantoorgebouwen en later de metrolijnen op te richten die door de gesuburbaniseerde Belgische bevolking in gebruik genomen worden (Deslé 1990).

Een tweede contrast situeert zich binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zelf en hangt grotendeels samen met de structuur van de Brusselse huisvestingsmarkt. De negentiende-eeuwse gordel wordt gekenmerkt door een groot aandeel van residuele private huurwoningen³ waar de eigenaar al lang niet meer in investeert (de woningen hebben zichzelf immers al verschillende malen laten terugbetalen via de huurgelden) (zie Kesteloot 1988). Het woonmilieu degradeert er snel door zowel het gebrek aan overheidstussenkomsten als door het gebrek aan particuliere investeringen. Deze eerste woongordel rond het centrum van de stad contrasteert sterk met de rijkere woongordel die zich in de periferie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bevindt. Tussen beide doet zich een duidelijke schei-

dingslijn voor, die dwars door verscheidene Brusselse gemeenten loopt (zie kaart 1 en tabel 2). Nieuwkomers op de woningmarkt van de eerste gordel vervoegen zich bij de resterende bevolking die niet kon deelnemen aan de suburbanisatiebeweging van de jaren zestig en zeventig. Het gevolg is dat de huidige bewoners van deze negentiende-eeuwse gordel voor een groot deel van gastarbeidersorigine zijn. Op een paar uitzonderingen na, vallen de negentiende-eeuwse gordel, de residuele woningsector⁴ en de zone met méér dan 40 procent vreemdelingen in de buurtbevolking samen (Kesteloot 1995b). Aangezien deze laatsten niet stemgerechtigd zijn, blijft ook het lokale bestuur grotendeels afzijdig in dit gedeelte van de gemeenten (zie, wat bijvoorbeeld de Anderlechtse wijk Kuregem betreft, Meert e.a. 1994 en 1995, en Mistiaen 1994).

Typologie van achtergestelde buurten Brussels Hoofdstedelijk Gewest

- 1. Anderlecht
- 2. Sint-Joost-ten-Node
- 3. Schaarbeek

KAART 1 (zie p. 48)

Tabel 2:

Jongeren (0 tot en met 24 jaar) in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Bron: Mistiaen en Kesteloot 1998.

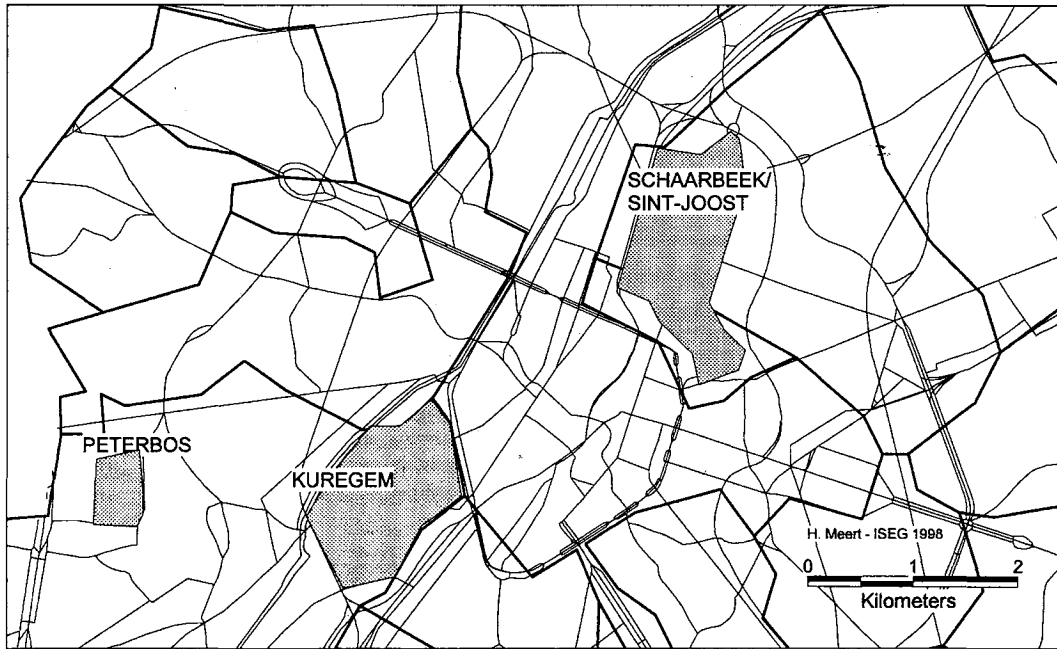
	Achtergestelde buurten	Andere buurten
Totale bevolking	342.453	609.678
% jongeren	37,5	26,3
% vreemdelingen onder de jongeren	62,6	21,5
% Marokkanen onder jongeren	31,7	3,2

Een derde contrast doet zich tenslotte voor binnen de verarmde negentiende-eeuwse gordel zelf. In sommige wijken blijkt de armoede dieper dan in andere. De problemen op het vlak van werkloosheid, opleiding, huisvesting, verwaarlozing van de openbare ruimte, criminaliteit, enz. stapelen zich op en zonder krachtige tussenkomst lijken die wijken in een negatieve spiraal te raken. Hier wonen onder meer diegenen die door de crisis en de terugtrekkende overheid als uitgestoten achterblijven en zich buiten de eigenlijke marges van de samenleving bevinden. Het is in deze wijken dat ook de Brusselse intergenerationele armoede zich verder ontwikkelt. Tenslotte worden die wijken stuk voor stuk gekenmerkt door een zeer hoge concentratie aan jongeren. De groep van 15-tot 24-jarigen vertegenwoordigen er tot 20 procent van de bevolking en zijn quasi uitsluitend van gastarbeidersorigine (meer dan 80 procent van de jongeren had een vreemde nationaliteit in 1991). Hun leven in die wijken biedt hen weinig perspectief. Hun sociaal deviant gedrag, vaak samengaand met allerlei vormen van criminaliteit (van handtasdiefstallen tot gewelddadige afrekeningen in het drugsmilieu) is ten dele geïnspireerd als een overlevingsstrategie te midden van een ontredderde omgeving (voor een gedetailleerde analyse, zie Kesteloot 1995b). Niet alleen dat deviant gedrag en de relatieve gelatenheid van de ouders, maar ook de concurrentie voor de schaars geworden sociale interventies van de welvaartsstaat, plaatsen hen in de buurten vaak lijnrecht tegenover andere bewoners die vaak nog kunnen overleven op basis van sociale uitkeringen of zelfs inkomsten uit arbeid. De evolutie naar een extreem-rechts kiesgedrag van die andere inwoners in dergelijke wijken is een even duidelijke uiting van de sociale polarisatie die er zich ontwikkelt.

2. SFEREN VAN ECONOMISCHE INTEGRATIE

Met de intrede van de economische crisis halverwege de jaren zeventig werd de aangroeiende groep van proletarische migranten geleidelijk aan getransformeerd van een goedkope stedelijke arbeidskracht naar een werkloos arbeidsreserveleger. De crisis verhinderde eveneens dat de migranten zouden doorstromen naar de betere en duurere segmenten van de woningmarkt. Bovendien hebben de recentste

herstructureringen die Brussel doormaakte en die zich grotendeels ten oosten van het kanaal bevinden (onder meer de uitbouw van de Leopoldswijk, de Noordwijk en de TGV-halte aan het Zuidstation) de westelijke centraal-stedelijke buurten nog verder bevestigd als "migrantenbuurten". Deze gebieden functioneren namelijk als toevluchtsoord voor minder gegoede families die voorheen in het oosten van de stad woonden, maar ook voor nieuwe proletarische migranten uit Oost-Europa en het Verre Oosten. Deze buurten vormen vandaag de meest achtergestelde gebieden van de stad (Kesteloot e.a. 1998). Toch gelden er nog twee andere belangrijke vaststellingen. Juist omwille van hun doorgedreven heterogeen en gemengd karakter bieden deze centraal-stedelijke achtergestelde buurten een hele reeks van mogelijkheden tot economische integratie voor hun bewoners, in tegenstelling tot de eerder schaarse monotone en monofunctionele sociale woningbuurten in de rand van de stad. Nochtans treden er ook tussen deze op het eerste gezicht quasi identieke centraal-stedelijke wijken aanzienlijke verschillen op inzake de kansen en belemmeringen die huishoudens hebben om te overleven. Beide vaststellingen vormen de kern van dit artikel: wie arm is en in een achtergestelde buurt woont ontdekt uiteenlopende sociaal-economische kansen en belemmeringen die in belangrijke mate door de historisch gegroeide ruimtelijke context van de wijk bemiddeld worden. Om het begrip "economische integratie" te operationaliseren doen we een beroep op de drie economische integratiesferen zoals geïntroduceerd door Polanyi (1944) en recent geherinterpreteerd in functie van de huidige sociaal-economische context door Mingione (1991). Het ruimtelijk contrast tussen centraliteit en periferie illustreren we aan de hand van drie Brusselse wijken:

Kuregem en het grensgebied van Schaarbeek/Sint-Joost (beide centraal-stedelijk, negentiende-eeuwse gordel) en Peterbos (net als Kuregem behorend tot de gemeente Anderlecht, maar gelegen in de periferie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - zie kaart 2).

KAART 2: (zie hierboven)

Situering van Kuregem, Schaarbeek/Sint-Joost en Peterbos

2.1. Marktruil, herverdeling en wederkerigheid

In onze maatschappij wordt de economische integratie van huishoudens quasi uitsluitend gerealiseerd door toegang te verwerven tot de sociaal-economische bestaansmiddelen die noodzakelijk zijn om een behoorlijke levensstandaard te bereiken en zodoende de reproductie van het huishouden als maatschappelijke institutie veilig te stellen. De meerderheid van deze bestaansmiddelen wordt doorgaans niet zelf door de huishoudens voortgebracht, maar door andere leden van de samenleving die deze als producent voortbrengen. Dit houdt in dat de toegang tot deze bestaansmiddelen niet rechtstreeks verloopt, maar afhankelijk is van de integratie van de huishoudens in het economische systeem waarbinnen de productie en de distributie verloopt.

De drie economische integratiesystemen die we in dit verband aan Polanyi ontleen zijn marktruil, herverdeling en wederkerigheid⁵.

In de Westerse samenleving wordt de toegang tot de noodzakelijke bestaansmiddelen op dominante wijze geregeld door de marktruil. Vereenvoudigd kan men stellen dat individuen of huishoudens in staat moeten zijn een sociaal nut te ontwikkelen, met name dat ze op de markt een goed moeten kunnen brengen dat anderen nodig hebben. Daardoor verkrijgen ze dan een inkomen waarmee ze op hun beurt de producten en diensten kopen die ze zelf nodig hebben. De meeste huishoudens brengen hun arbeidskracht op de markt. En de prijs die ze ervoor krijgen is het loon. Anderen brengen als zelfstandigen producten en diensten aan de man. Een belangrijk kenmerk van de marktruil als economische integratie is de individuele autonomie van de actoren: zij bepalen zelf wat ze op de markt brengen en de wet van vraag en aanbod zal hen dan aanwijzen of ze een goede keuze gemaakt hebben. Als gevolg krijgt men in de markt een zekere stratificatie, een ongelijke toegang tot de noodzakelijke bestaansmiddelen, naargelang van een sterke of zwakke marktpositie.

Op basis van het economisch-antropologisch werk van Polanyi (1944) onderscheiden we ook

nog twee andere economische integratiewijzen, namelijk herverdeling en wederkerigheid. In de hedendaagse historische context kan herverdeling het beste beschreven worden in relatie tot de ongelijkheden inherent aan de werking van de markt. Deze ongelijkheden zijn bedreigend voor het voortbestaan zelf van iedere door de marktruil gedomineerde maatschappij en worden daarom enigszins uitgevlakt door de overheid via herverdeling. Vanuit het standpunt van de huishoudens betekent herverdeling dat elk bijdraagt tot een centrale pot die volgens vaste regels herverdeeld wordt. Herverdeling veronderstelt dus een centrale inning en een hiërarchische organisatie. De langzame opbouw van de welvaartsstaat, vanaf de eerste sociale wetgeving, het openbaar onderwijs en het prille begin van openbaar vervoer op het einde van vorige eeuw, de sociale huisvesting in de tussenoorlogse periode, tot de volledige ontwikkeling van de sociale zekerheid na de tweede wereldoorlog, hebben in ons land een omvangrijke herverdeling tot stand gebracht.

Maar deelname aan deze herverdeling, zeker wat de sociale zekerheid betreft, is grotendeels bepaald door deelname aan de arbeidsmarkt. Toch kan door herverdeling de toegang tot de bestaansmiddelen voor iedereen, zonder uitzondering, gewaarborgd worden. De beslissende instanties in de maatschappij zijn immers bij machte dit in te stellen. Dit is trouwens ten dele het geval geweest in België met het creëren van het bestaansminimum in 1974 (maar alleen voor Belgen) en het recht op sociale hulp met het hervormen van de OCMW's in 1976 (maar alleen voor personen ingeschreven in de betrokken gemeente).

Wederkerigheid helpt mensen aan de nodige bestaansmiddelen door wederzijdse uitwisselingen. Wederkerigheid veronderstelt dus een sociaal netwerk met symmetrische relaties tussen hun leden. Alles wat iemand in het netwerk inbrengt, onder de vorm van producten of diensten, krijgt hij ook terug van andere actoren, weliswaar onder de vorm van andere producten en diensten en/of op een ander ogenblik. De kenmerken van dit ruilsysteem impliceren vertrouwen tussen de leden en duurzame participatie in het netwerk (omdat niet op hetzelfde moment gegeven en gekregen wordt en omdat telkens derden in de uitwisseling kunnen voorkomen). Daarom zijn de meest evidente wederkerigheidsnetwerken de uitgebreide familie,

etnische gemeenschappen en soms buurtnetwerken. Wederkerigheid functioneert vooral lokaal, omdat het meestal om diensten gaat die rechtstreeks in functie van de vraag in het netwerk geproduceerd worden. De vereiste van een sociaal netwerk maakt dat alleenstaanden en sociaal geïsoleerde personen het moeilijk hebben om via wederkerigheid toegang te krijgen tot hun bestaansmiddelen.

Deze drie vormen van economische integratie zijn elk dominant geweest in wel bepaalde periodes van de geschiedenis van de mensheid. Maar deze bondige beschrijving maakt duidelijk dat de drie vormen ook in de huidige kapitalistische maatschappijen aanwezig zijn. Zowel Polanyi als Mingione tonen aan dat de door marktruil gedomineerde maatschappijen niet kunnen voortbestaan zonder de regulerende werking van herverdeling en wederkerigheid.

2.2. Overlevingsstrategieën

Geconfronteerd met een bestaansonzekerheid die zich zowel via de woningmarkt als via de arbeidsmarkt manifesteert, trachten bewoners van achtergestelde buurten via allerlei economisch geïnspireerde overlevingsstrategieën te overleven. De term economisch wijst hier op het feit dat het erom gaat nieuwe middelen aan te wenden om de noodzakelijke producten en diensten voor het levensonderhoud te verwerven. Deze overlevingsstrategieën kunnen naar analogie met de drieledige typologie van economische integratiesferen onderverdeeld worden in functie van wederkerigheid, herverdeling en marktruil. In feite betreft het hier een microsociale interpretatie van deze integratiesferen op de schaal van het huishouden. Overlevingsstrategieën hebben met elkaar gemeen dat ze er steeds op gericht zijn om basisbehoeften in te lossen, zo niet vervalt het overlevingskarakter. Ze mogen bovendien niet getuigen van een volwaardige economische integratie (bijvoorbeeld volwaardige formele deelname aan de arbeidsmarkt), want dan vervalt het strategische karakter dat er juist op gericht moet zijn via de gestelde handelingen de economische integratie van het huishouden te bereiken.

2.3. Drie achtergestelde Brusselse wijken

Aan de hand van twee diepgaande kwalitatieve studies hebben we recent de omvang, de aard en het integrerend karakter onderzocht van overlevingsstrategieën die arme huishoudens

ontwikkelen in achtergestelde wijken (zie Kesteloot e.a. 1997 en Meert 1998 en voor samenvattende artikels: Mistiaen e.a. 1995, Meert e.a. 1997 en Meert 1997). De drie reeds vermelde Brusselse achtergestelde wijken werden betrokken in het onderzoek: de Anderlechtse wijken Kuregem en Peterbos en het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost.

Kuregem en het grensgebied van Schaarbeek/Sint-Joost liggen in de 19de-eeuwse gordel van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en behoren volgens de Atlas van Achtergestelde Buurten (Kesteloot e.a. 1996) tot het meest problematische type van achterstelling. Kuregem situeert zich ten zuidwesten van de Brusselse Vijfhoek en wordt

begrensd door diverse transportassen, zoals het kanaal Brussel-Charleroi (dat tevens grosso modo de grens met Sint-Jans-Molenbeek vormt), de Kleine Ring (de voormalige 14de-eeuwse omwalling van Brussel) en de spoorweginfrastructuur in functie van het Brusselse

Zuidstation. Het gebied van Schaarbeek/Sint-Joost grenst aan de noordelijke zijde van de Brusselse Vijfhoek en wordt omgeven door de Kleine Ring, het Noordstation en de aanpalende spoorweginfrastructuur in het westen en het oosten. Beide gebieden, gelegen nabij het Brusselse centrum en langsheen de Brusselse industriële kanaals zijn zeer dicht bevolkt. Het woningpatrimonium wordt er gekenmerkt door oude en pover uitgeruste huizen, slecht onderhouden openbare domeinen en een hoog aandeel niet-Belgische bewoners. In sommige buurten van deze wijken loopt het aandeel inwoners met vreemde nationaliteit op tot 80 procent en zelfs meer, met vooral een hoog aandeel jongeren. Tabel 2 geeft een overzicht van de voornaamste bevolkings- en woningkenmerken van de drie wijken. Opvallend is de meerderheid van vreemdelingen in de beide centraalstedelijke wijken, in tegenstelling tot het perifere Peterbos. De beide centraal-stedelijke wijken

verschillen onderling vooral wat betreft het aandeel Turken onder de vreemdelingen en het aandeel arbeiders in de werkende beroepsbevolking. In het grensgebied van Schaarbeek/Sint-Joost bezit de bevolking een iets hogere gemiddelde scholingsgraad en telt een opvallende Turkse groep (overigens de grootste van de drie Turkse kernen in het Brusselse). Kuregem heeft in vergelijking met Schaarbeek/Sint-Joost veel duidelijker een arbeidersprofiel.

Tabel 3:
Belangrijkste bevolkings- en woningkenmerken van de drie wijken - 1991.

Bron: Nis Volks- en Woningtelling 1991

	Kuregem	Schaarbeek/Sint-Joost	Peterbos
Aantal inwoners	18.149	46.232	3221
% Gemeentelijke bevolking	21	45	4
% Vreemdelingen	66	63	22
% Marokkanen onder de vreemdelingen	42	36	45
% Turken onder de vreemdelingen	11	38	1
% jongeren (0-24 jaar)	43	44	31
% vreemdelingen onder de jongeren	77	76	33
% arbeiders onder werkende beroepsbevolking	51	43	38
% universitaire geschoolden onder afgestudeerden	5	8	1
% werkzoekenden onder werkbevolking	28	30	19
gemiddeld belastbaar inkomen 1993 - p.i.	150.800	151.200	203.000
% woningen zonder comfort	35	30	2
% eigenaar-bewoners	25	38	2

Deze beide centrale stadswijken tellen heel wat voorzieningen die grotendeels gericht zijn op lage-inkomensgroepen. De openbare markten aan het Slachthuis van Anderlecht vormen in Kuregem ongetwijfeld de grootste commerciële "low budget"-attractie, terwijl de vele tweedehandszaken en etnische winkels in beide wijken (maar vooral in het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost) het goedkope aanbod vervolledigen.

De derde wijk die we in rekening nemen is Peterbos, gelegen op ongeveer 10 kilometer van de Brusselse Grote Markt, nabij de grens met de Vlaams-Brabantse gemeente Dilbeek. In deze wijk wonen ongeveer 3200 mensen (of 1500 huishoudens). De meerderheid heeft de Belgische nationaliteit, maar de Marokkaanse groep vormt er een groeiende minderheid. Turken zijn nagenoeg afwezig. De wijk telt slechts enkele winkels die bovendien over een vrij elementair aanbod beschikken. In de aansluitende omgeving

bevinden zich het Westland Shopping Center, het centrum van Anderlecht met de Wayezstraat (een traditionele, maar verzwakkende winkelstraat) en een grootwarenhuis aan de Ninoofse Steenweg. De wijk is vrij goed ontsloten naar het centrum van de stad, zowel via privévervoer (de Ninoofse Steenweg) als via het openbaar vervoer (met diverse autobusverbindingen). Verscheidene Marokkaanse huishoudens en bevoorrechte getuigen die we in de wijk interviewden stelden dat een verhuis van de binnenstedelijke wijken naar Peterbos als een belangrijke sociale promotie binnen de Marokkaanse gemeenschap wordt beschouwd. Het wooncomfort is er immers aanzienlijk beter, de hoogbouw zorgt voor heel wat groen en speelruimte tussen de woontorens en het "platteland" is nabij (Pajottenland).

3. OVERLEVEN EN ECONOMISCHE INTEGRATIE/ HET EFFECT VAN DE WIJK

Om het effect van de wijk op de economische integratie in te schatten vergelijken we de centraal-stedelijke wijken die beide tot de negentiende-eeuwse gordel behoren en daarom op het eerste gezicht een quasi identiek sociaal-economisch profiel hebben. Toch verloopt de strijd tegen de armoede veel problematischer in Kuregem dan in Schaarbeek/Sint-Joost. Dit blijkt uit de talrijke empirische bevindingen die we aan beide diepgaande onderzoeken ontleenden. Twee belangrijke verschillen tussen de wijken verklaren dit contrast in armoedebeleving en -bestrijding op wijkniveau. Ten eerste worden de wijken gekenmerkt door enkele grondige contrasten inzake de demografisch-culturele kenmerken van de huishoudens die er verblijven. We verwijzen hiervoor naar tabel 3. Zo benadrukten we reeds dat het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost beduidend meer Turken telt dan de Anderlechtse wijk Kuregem. Enigszins ongenueanceerd kan gesteld worden dat de uitgebreide Turkse huishoudens zoals ze voorkomen in het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost het best gewapend zijn in de strijd tegen de armoede. Ze beschikken over uitgebreide interne netwerken die ze ontleen aan hun specifieke migratiegeschiedenis (kettingmigraties waarbij soms "halve dorpen" rond het

stadje Emirdag van een Turkse naar een Brusselse context verplaatst werden). De ruimtelijke gefragmenteerde herkomst van de Marokkanen (nagenoeg de ganse kuststrook langs de Middellandse Zee en het achterliggende Rif-gebergte) heeft dergelijke hechte familiale en vriendschapsbanden eerder verhinderd dan bespoedigd. Tabel 4 toont per type huishouden, Marokkaans en Turks, aangevuld met het Belgische huishouden, de ruimere sociaal-economische, culturele en ecologische context waarbinnen deze huishoudens zich situeren.

	<i>Turken</i>	<i>Marokkanen</i>	<i>Belgen</i>
<i>Economisch</i>	<i>overvloed</i>	<i>relatieve schaarste</i>	<i>schaarste</i>
<i>Sociaal</i>	<i>heterogeen</i>	<i>homogeen arm</i>	<i>heterogeen</i>
<i>Cultureel</i>	<i>gemeenschap</i>	<i>verzwakte gemeenschap</i>	<i>individueel</i>
<i>Ecologisch</i>	<i>georiënteerd op de stad en omgeving</i>	<i>gekluiserd aan de wijk</i>	<i>gekluiserd aan de wijk</i>

Tabel 4:
Economisch integratiebepalende verschillen tussen Turken, Marokkanen en Belgen

Op economisch vlak geven de Turkse ondernemingsgeest en hun interpretatie van de Koran aanleiding tot het uitbouwen van een naar wijkniveau overvloedige overlevingsinfrastructuur die vooral marktgeoriënteerd is. Onder de Marokkanen is het etnisch ondernemerschap veel beperkter en getuigt het eerder van weinig succesvolle overlevingsstrategieën, terwijl onder de Belgen een dergelijke commerciële infrastructuur nagenoeg onbestaande is. De aanwezigheid van verscheidene liefdadigheidsinitiatieven, uitsluitend terug te vinden in beide centraal-stedelijk wijken met duidelijk een hogere dichtheid in het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost, komt vooral aan de noden van Belgen en Marokkanen tegemoet, terwijl de Turken zich veel meer op hun eigen marktgeoriënteerde overlevingsinfrastructuur oriënteren. De creatie van een eigen etnisch getinte arbeids- en consumptiemarkt heeft bovendien onder de globaal als arm te omschrijven Turkse groep (gemeten naar hun inkomensniveau tegenover de rest van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) een vrij grote sociale heterogeniteit ontwikkeld. Samen met de bereikbaarheid van goedkope goederen en diensten en de op wederkerigheid gebaseerde solidariteit onder de groep maakt dit het mogelijk dat de meest bestaansonzekere Turkse huis-

houdens op een relatief succesvolle wijze weerstand kunnen bieden tegen de armoede. Bovendien oriënteren de Turken zich, zeker in vergelijking met de Belgen en de Marokkanen, in veel mindere mate uitsluitend op hun eigen wijk. Hun uitgebreide overlevingsinfrastructuur trekt niet alleen heel wat bezoekers van buiten de wijk aan (zelfs uit het buitenland). Ze leggen namelijk ook zelf een grotere vrijheid aan de dag wat betreft het gebruik van overlevingsinfrastructuur die buiten de eigen wijk en zelfs buiten het Brusselse gesitueerd is. Omwille van hun kettingmigraties uit het verleden en een groter aantal gezinsleden en generaties dat ze onder één dak herbergen, beschikken ze immers over een uitgebreid intern netwerk dat zich in vergelijking met Marokkanen en vooral Belgen, buiten de grenzen van het huishouden tot een omvangrijk extern netwerk vertakt. De relatief gunstige situatie in het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost, profileert zich dan veeleer als een gunstig effect ten gevolge van goed gestructureerde netwerken onder de Turkse groep. Het contrast met de Marokkaanse toont dat dit "etnisch voordeel" (niet-Belgen versus Belgen) niet zomaar veralgemeend kan worden. De stevige sociale netwerken onder de Turken leiden er dan ook toe dat wederkerigheid onder deze groep veeleer als een randvoorwaarde gebruikt wordt die vooral toegang geeft tot marktruil. Het netwerk wordt dus niet alleen gebruikt voor ruil van wat huishoudens zelf kunnen produceren, het wordt ook ingezet om werk te vinden, om bij etnisch ondernemen de nodige informatie, kapitaal, uitrusting en cliënteel tot stand te brengen en desnoods via tijdelijk werk toegang te krijgen tot sociale zekerheidsuitkeringen. Onder Marokkanen en Belgen is wederkerigheid veel meer doelgericht, terwijl ook meer een beroep gedaan wordt op herverdeling als economisch integratiesysteem.

Nochtans kan het contrast tussen beide wijken niet geheel verklaard worden door deze hedendaagse etnische contrasten. Het verschil houdt namelijk ook verband met een tweede belangrijke vaststelling: de historisch gegroeide sociaal-economische contrasten tussen Kuregem en het grensgebied van Schaarbeek/Sint-Joost. Zo is Kuregem van oudsher een industriële arbeiderswijk, terwijl de hedendaagse sociale gemengdheid langsheen de Koninklijke Reisweg in het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost eveneens een belangrijke historische component is.

Deze sociaal-economische contrasten hebben zich doorheen de vele tientallen jaren geuit in uitgesproken verschillen op het vlak van ruimtelijke structurering. In tegenstelling tot Kuregem kent Schaarbeek/Sint-Joost vandaag nog altijd een architecturaal-kwalitatief meer hoogstaande bebouwing die over voldoende troeven beschikt om hogere inkomensgroepen aan te trekken. Deze historische ontwikkelingen hebben er niet alleen voor gezorgd dat er in vergelijking met Kuregem meer huishoudens in de wijk aanwezig zijn met een vrij hoge koopkracht en dat er dus ook meer ruimte is voor marktgestuurde ruiloperaties (waaronder informeel klussen). De sociaal-economische gemengdheid draagt namelijk ook bij tot steviger sociale netwerken die wederkerige handelingen ondersteunen. Hoe groter de sociaal-economische diversiteit, hoe groter de diversiteit in productiecapaciteiten van de leden van het netwerk en hoe groter de diversiteit aan goederen en diensten die uitgewisseld worden, hoe groter de efficiëntie van wederkerigheid als weerstandsstrategie in de crisis. Kuregem beschikt in vergelijking met Schaarbeek/Sint-Joost tot op vandaag eveneens over minder troeven in de private herverdelingsfeer (liefdadigheid). Opnieuw houdt dit verband met de historisch gegroeide sociaal-economische tegenstelling tussen de beide wijken. In het grensgebied van Schaarbeek en Sint-Joost speelt immers nog steeds een negentiende-eeuws weldoenerseffect, verbonden aan de aanwezigheid van meer bemiddelden in de wijk. De historisch gegroeide verschillen op het vlak van bebouwde omgeving en economische functies, alsook op het vlak van bevolkingssamenstelling leiden dus tot verschillende mogelijkheden van economische integratie in deze beide centraal-stedelijke wijken.

4. OVERLEVEN EN ECONOMISCHE INTEGRATIE/ HET EFFECT VAN DE GROOTSTAD

Maar ook al wordt een homogeen achtergestelde wijk als Kuregem in vergelijking met het heterogene Schaarbeek/Sint-Joost gekenmerkt door relatief minder lokale troeven om de armoede ter plaatse via overlevingsstrategieën te bestrijden, dan verdwijnen deze contrasten in het niets wanneer deze beide centraal-stedelijke wijken geconfronteerd worden met het perifeer-stedelijke Peterbos. Deze vergelijking tussen centrum en periferie maakt het mogelijk een

antwoord te formuleren op de vraag naar de mogelijkheden en eventuele voordelen die verbonden zijn aan de deconcentratie van centraal-stedelijke achtergestelde wijken. In het perifeer-stedelijke Peterbos, alhoewel gekenmerkt door zeer beperkte mogelijkheden uitgaande van wijkgebonden wederkerigheid, marktruil en herverdeling (abstractie makend van de specifieke huisvestingssituatie), gaan de bewoners uiteindelijk met relatief veel succes de armoede te lijf. De door hun opgezette overlevingsstrategieën bieden veel meer perspectief op maatschappelijke integratie dan de strategieën die opgezet worden door de bewoners van de beide centraal-stedelijke wijken. Ook het aandeel marktgebonden strategieën ligt er hoger dan in het centrum van de stad (voor meer details: zie Meert 1997). Op het eerste gezicht bewijst dit dat een deconcentratie van centraal-stedelijke achtergestelde wijken, waarbij de emigranten van deze wijken gehuisvest worden in betaalbare sociale woningen aan de rand van de stad en waarbij een afgezwakte sociale controle als bevrijdend wordt ervaren, te verkiezen is boven het behoud van grootschalige wijken met een hoge concentratie van bestaansonzekere huishoudens. Maar de quasi afwezigheid van wijkgebonden troeven inzake marktruil, herverdeling en wederkerigheid houdt ook in dat de bewoners van deze perifeer-stedelijke wijk op een haast slaafse wijze afhankelijk zijn van de overvloedige overlevingsinfrastructuur die in de negentiende-eeuwse centraal-stedelijke wijken is aan te treffen. Zowel voor hun dagelijkse aankopen als voor de minder frequente aankopen richten zij zich in belangrijke mate tot het goedkope aanbod in Kuregem (vooral de zaterdagmarkt aan het slachthuis), het centrum van Sint-Jans-Molenbeek en ook Schaarbeek/Sint-Joost (de Brabantstraat, die te vergelijken was met de Wayezstraat in Anderlecht, maar nu sterk gespecialiseerd is in duurzame consumptiegoederen voor de Zuid-Mediterraanse en Midden-Oosten bevolking en op weekends zelfs klanten uit de buurlanden trekt). Goede autobusverbindingen met het centrum van de stad (onder meer via de Ninoofsesteenweg) maken het centraal-stedelijke commerciële aanbod vanuit Peterbos vlot bereikbaar. De overlevingsinfrastructuur van de negentiende-eeuwse gordel draagt dus niet alleen bij tot de sociale reproductie en de maatschappelijke integratie van de bewoners van de negentiende-eeuwse wijken

zelf, maar evenzeer tot deze van de perifeer-stedelijke wijken. De paradox die schuilgaat achter de eerste oppervlakkige vaststelling van het succes van een eventueel deconcentratiebeleid, luidt dus dat de deconcentratie van armoedewijken niet kan zonder het behoud van centraal gelegen en goed bereikbare concentratiewijken. In deze concentratiewijken hangt het bestaan van een overvloedige marktgebonden en crisisgerichte overlevingsinfrastructuur onlosmakelijk samen met goed gestructureerde etnische lokale netwerken, een fijnmazige sociaal-economische heterogeniteit (zoals in Schaarbeek/Sint-Joost), uitgebreide sociale controle op het naleven van het vertrouwen waarop de economische relaties steunen en de onderlinge nabijheid van producenten, handelaars en klanten. Een algehele deconcentratie van dergelijke centraal-stedelijke armoedewijken zou met andere woorden inhouden dat de voorwaarden tot het creëren en het voortbestaan van een efficiënte, goed bereikbare en centraal gelegen overlevingsinfrastructuur, ondergraven worden. Men kan hiertegen uiteraard opwerpen dat deconcentratie moet gepaard gaan met het creëren van tewerkstelling in de nieuw op te richten wijken, maar in tijden van crisis ligt dit niet meteen voor de hand, tenzij men voor een radicale herverdeling van de arbeid en van de welvaart opteert. Overigens kunnen er heel wat "proefondervindelijke" lessen getrokken worden wat betreft het verhoopte succes van een ruimtelijk deconcentratiebeleid: de rellen die met de regelmaat van de klok in enkele slecht uitgeruste en van overlevingsinfrastructuur geïsoleerde Franse voorsteden plaatsgrepen spreken boekdelen. Vergeleken hiermee waren de rellen die tot nu toe in Brussel plaatsgrepen slechts klein bier.

Uit het voorgaande leiden we nog twee belangrijke beleidsgerichte conclusies af die verband houden met wederkerigheid en herverdeling als economische integratiesfeer op wijkniveau.

Ten eerste wijzen onze bevindingen over een eventueel deconcentratiebeleid op het belang van de bestaande sociale mix in achtergestelde wijken zoals Kuregem en het grensgebied van Schaarbeek/Sint-Joost. Hoe groter de sociale mix in wederkerigheidsnetwerken, hoe groter de diversiteit aan ingebrachte goederen en diensten binnen het netwerk. Vanuit dit oogpunt is het betreuwenswaardig dat in het huidige debat over sociale mix verscheidene beleidsmakers veel heil

verwachten van het opleggen van een sociale mix, onder meer in projecten van sociale woningbouw, terwijl gelijktijdig een pleidooi wordt gehouden voor de deconcentratie van wijken waar de bestaande sociale mix juist zijn deugdelijkheid bewijst (zie ook Kesteloot, 1998).

Ten tweede speelt in verband met herverdeling het onvolledig burgerschap van omvangrijke bewonersgroepen van de achtergestelde wijken in het nadeel van de bewoners. Zolang vreemdelingen geen stemrecht hebben betekent dit dat ze niet vertegenwoordigd zijn in de overheidsapparaten en dat ze als electoraal cliënteel niet meetellen. Dit heeft tot gevolg dat wijken als Kuregem en Schaarbeek/Sint-Joost, die juist een grote investeringsronde in collectieve infrastructuur en woonrenovatie behoeven, in grote mate in de steek gelaten worden door een politieke klasse die er geen enkele binding mee heeft. Het veralgemenen van de stemplicht kan met andere woorden in belangrijke mate bijdragen tot een verhoogde herverdelingsgerichte stroom in de richting van deze achtergestelde wijken en zodoende de economische integratie van de bewoners bevorderen.

Reacties op dit artikel zijn steeds welkom op volgend adres:
Henk Meert / Christian Kesteloot

ISEG-K.U.Leuven

W. Decroylaan 42

3001 Heverlee

Fax: 016 32 29 80

E-mail:

henk.meert@geo.kuleuven.ac.be

chris.kesteloot@geo.kuleuven.ac.be

Noten

- 1 Het stadsgewest is niet te verwarren met het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het is ruimer opgevat, telt 1.720.000 inwoners over een totaal van 63 gemeenten en geldt als een geografisch-functioneel geheel van woon-, werk en dienstencentra die in belangrijke mate op Brussel georiënteerd zijn (zie voor een grondige beschrijving: Van der Haegen e.a. 1996).
- 2 Tijdens de voorbije jaren lijkt het inwonersaantal van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zich nochtans gestabiliseerd te hebben rond de kaap van 950.000, dankzij de toename van E.U.-vreemdelingen die in het kader van de internationale functies van de stad werken (Kesteloot, Peleman en Van der Haegen, 1998).

- 3 In de stedelijke private huursector vindt men doorgaans een omvangrijke groep huishoudens met een te laag inkomen voor eigendomsverwerving. Vooral wegens het beperkt aanbod aan sociale woningen (amper 8 procent van het woningenbestand in Brussel) vinden ze ook geen toegang tot de sociale huursector. Zij vormen een restgroep die dus geen toegang heeft tot de andere woningmarktsectoren. Het gedeelte van de private huursector waar ze dan als het ware gevangen zitten, wordt omschreven als de residuele huursector.
- 4 Naast de residuele huursector ontstond er vanaf de tweede helft van de jaren tachtig ook een residuele koopsector die als laatste "formeel" vangnet functioneert op de woningmarkt voor huishoudens die omwille van uiteenlopende redenen geweerd zijn uit de overige sectoren van de woningmarkt. Tot de residuele koopsector behoren de woningen die onder noodomstandigheden gekocht worden om verdere stijging van de woonkosten en eventuele verdringing uit de buurt te vermijden. Het zijn dus woningen die omwille van hun betaalbaarheid (maar met eveneens geringe kwaliteit) opgekocht worden door weinig bemiddelde huishoudens om zodoende aan de onzekerheid op de private huurmarkt te ontsnappen (zie Kesteloot, De Decker & Manço 1997).
- 5 We houden geen rekening met autarkie, omdat dit geen economische integratie van huishoudens inhoudt (zie hieromtrent: Lipietz, 1977, 32 en Meert, 1998, 51-54 en 68-71).

Bibliografie

- CASTELLS M. (1989), *The informational City*. Oxford: Basil Blackwell.
- CASTELLS M. (1993), European cities, the informational society, and the global economy. In *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie*, jg. 84, nr. 4, pp. 247-257.
- DESLE E. (1990), Bouwen en wonen te Brussel (1945-1958). De moeizame uitbouw van de Keynesiaanse welvaartsstaat en de rol van de mediterrane gastarbeiders. In: *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, jg. 21, nr. 3-4, pp. 413-482.
- FRIEDMANN J. & WOLFF G. (1982) World city formation: an agenda for research and action, *International Journal for Urban and Regional Research*, 4, p.309-343.
- KESTELOOT C. (1988), Le marché du logement et les immigrés à Bruxelles, *Tribune immigrée*, n° 26-27, pp. 5-16.

- KESTELOOT C. (1994), Three levels of socio-spatial polarisation in Brussels. In: *Built Environment*, vol. 20, nr. 3, pp. 204-217.
- KESTELOOT C. (1995a) The creation of socio-spatial marginalisation in Brussels: a tale of flexibility, geographical competition and guestworkers neighbourhoods. In HADJIMICHALIS C. & SADLER D. eds.: *Europe at the Margins: New Mosaics of Inequality*, John Wiley, Chichester, p.69-85.
- KESTELOOT C. (1995b), La problématique d'intégration des jeunes urbains: une analyse géographique du cas bruxellois. In: C. FIJNAUT e.a. (eds.): *Changes in society, Crime and criminal Justice in Europe*, Vol. I. Crime and security in the city. Antwerpen: Kluwer rechtswetenschappen, pp. I.113-I.129.
- KESTELOOT (1998), Over de beperkingen van sociale mix als beleidsstrategie. In *Planologisch Nieuws*, jg. 18de jg., nr. 3 (te verschijnen).
- KESTELOOT C., DE DECKER P. & MANÇO A. (1997) Turks and housing in Belgium, with special reference to Brussels, Ghent and Visé, in Özüekren S. & Van Kempen R. eds. *Turks in European cities: housing and urban segregation*, European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, Utrecht University, Utrecht, p. 67-97.
- KESTELOOT C., MEERT H., MISTIAEN P., SAVENBERG S., VAN DER HAEGEN H. (1997a), *De geografische dimensie van de dualisering in de maatschappij*, Onderzoeksrapport Programma Maatschappelijk Onderzoek, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangenheden, Brussel.
- KESTELOOT C., MISTIAEN P. & DECROLY J.M. (1998) De ruimtelijke dimensie van armoede in Brussel: indicatoren, oorzaken en lokale strategieën, in Vranken J., Vanhercke B. & Carton L., m.m.v. Van Menxel G. (eds.), *20 jaar OCMW, naar een actualisering van het maatschappelijk project*, Acco Leuven, p.123-153.
- KESTELOOT C., PELEMAN K. & VAN DER HAEGEN H. (1998), De vreemdelingen in België. De ruimtelijke evolutie in de jaren negentig. In *Acta Geographica Lovaniensia*, nr. 37 (te verschijnen).
- KESTELOOT C., m.m.v. H. VANDENBROECKE, H. VAN DER HAEGEN, D. VANNESTE en E. VAN HECKE (1996): *Atlas van Achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- LIPIETZ A. (1977), *Le capital et son espace*. Paris: Maspéro.
- MEERT H. (1997), Van stad tot platteland: armen en hun overlevingsstrategieën. In: H. Van der Haegen, K. Pauwels, P. Raymaekers en L. Vanderleyden: Armoede en Demografie, *Bevolking en Gezin*, nr. 4 (boekaflevering), pp. 35-67.
- MEERT H. (1998) *De geografie van het overleven: bestaansonzekere huishoudens en hun strategieën in een stedelijke en rurale context*, Niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.
- MEERT H., MISTIAEN P., KESTELOOT C. (1994), Maatschappelijke fragmentatie in Brussel, overlevingsstrategieën in Kuregem en vormgevende opwaardering van gemarginaliseerde buurten. In: *Planologisch Nieuws*, jg. 14, nr. 4, pp. 323-340.
- MEERT H., MISTIAEN P., KESTELOOT C. (1995), Van dag tot dag in Kuregem. In: *Samenleving en Politiek*, jg. 13, nr. 10, pp. 26-35.
- MEERT H., MISTIAEN P. & KESTELOOT C. (1997) The geography of survival in different urban settings, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie*, 2, 88, 2, p.169-181.
- MINGIONE E. (1991) *Fragmented societies, a sociology of work beyond the market paradigm*, Basil Blackwell, Oxford.
- MISTIAEN P., MEERT H., KESTELOOT C. (1995) Polarisation socio-spatiale et stratégies de survie dans deux quartiers bruxellois, *Espaces, Populations, Sociétés*, nr. 3, pp. 277-290.
- MISTIAEN P. en KESTELOOT C. (1998), Socialisation et marginalisation des jeunes de la zone défavorisée de Bruxelles, un accès différencié à l'école. In: *Espace, populations, sociétés*, nr. 2, pp. 249-262.
- POLANYI K. (1944), *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press.
- SASSEN S. (1991), *The Global City: New York, London and Tokyo*. New Jersey: Princeton University Press.
- VAN DER HAEGEN H. (1987), De uitgeholde stad. In: *De uitgeholde stad*, Koning Boudewijnstichting, p. 11-29.
- VAN DER HAEGEN H., VAN HECKE E. en JUCHTMANS G. (1996), *De Belgische stadsgewesten 1991. Statistische studiën*, nr. 104. Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek.